

**ÓVODAI PROGRAM PERVAZÍV FEJLŐDÉSI
ZAVARBAN SZENVEDŐ GYERMEKEKET NEVELŐ
ÓVODÁK SZÁMÁRA**

Szerzők:

Balaska Tünde
Farkas Edit
Gájerné Balázs Gizella
Hábel Károlyné
Nagy Emma
Őszi Tamásné

Szerkesztők:

dr. Balázs Anna
Farkas Edit
Őszi Tamásné

Műszaki szerkesztők:

Kapitány Éva
Komjáthy Zsuzsanna

Lektorok:

Lányiné dr. Engelmayer Ágnes
Gereben Ferencné dr.

A tanterv mentora:

Salné dr. Lengyel Mária

TARTALOM

1. Bevezetés	4
2. Az óvodai élet megszervezésének elvei és gyakorlata	9
3. A protetikus környezet kialakítása	11
4. Szociális készségek fejlesztése	15
5. Kommunikációs készségek fejlesztése	17
6. A szociális-kommunikációs fejlesztést segítő programok	19
6.1. Babzsák	
6.2. Zenei interakció	20
7. A játék szerepe a fejlesztésben	21
8. A külső világ tevékeny megismerése: a tanulás	22
9. Önkiszolgálási készségek fejlesztése, házimunka elemeinek tanítása	23
10. Mozgás	25

1. Bevezetés

A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény 30. §-a "más fogyatékos" néven a pervazív fejlődési zavarban szenvedő (autista, autisztikus) gyermek számára is biztosítja a fogyatékoságának megfelelő pedagógiai ellátáshoz való jogot a sérülés felismerésének pillanatától kezdve. A speciális pedagógiai ellátásnak a gyermek 3 (maximum 5) éves koráig korai fejlesztés formájában kell megvalósulnia, majd ezt követően speciális óvodai ellátásra jogosult. Programunk elsősorban az autista gyermekeket speciálisan nevelő óvodák számára íródott, de tartalmát tekintve a korai fejlesztés szakaszában is jól alkalmazható, továbbá alapelvei az integráltan nevelkedő autista gyermekek speciális fejlesztése során is érvényesek, de természetesen a környezethez adaptálva valósíthatóak meg.

A pervazív fejlődési zavarban szenvedő gyermekek óvodai nevelésének alapelvei megegyeznek az Óvodai nevelés országos alapprogramjának alapelveivel, és kiegészülnek a Fogyatékos gyermekek óvodai nevelésének irányelveivel.

Gyermekkép

A pervazív zavarban szenvedő (a továbbiakban autista) gyermekek nevelése során meghatározónak kell tekinteni azt a tényt, hogy az autista gyermekek hasonlóan minden más gyermekhez - fejlődő és sajátos személyiségek. Személyiségfejlődésüket azonban a genetikai adottságok, a normál érés törvényszerűségei és a környezeti hatások mellett nagyban befolyásolja az autizmus, mely az egész személyiséget átható fejlődési zavar, és az egész életen át tartó sérülés, illetve fogyatékos állapot. Az autizmus súlyossága, a tünetek sokfélesége és kombinációik, a gyermek értelmi szintje és egyéb képességei, a gyermek személyisége, a spontán érés folyamata: alapvetően ezek a tényezők határozzák meg, milyen is valójában és összességében a gyermek. Természetesen a felsoroltakon kívül a gyermek aktuális állapotát befolyásolja, hogy mikor ismerték fel állapotát, részesült-e adekvát korai fejlesztésben, és milyenek szocio-kulturális körülményei. Az egyénre szabott autizmus specifikus fejlesztés során is elsődleges célnak kell tekinteni - a lehetőségek maximumát kihasználva - a személyiség-fejlődés minél harmonikusabb, sokoldalúbb támogatását, kibontakoztatását .

Az autista gyermekek jellemzése

Ezen óvodai nevelési program kialakításának meghatározó eleme az a tény, hogy speciálisan sérült populáció nevelésére, fejlesztésére íródott. Az autisztikus állapotok lényege a szociális, kommunikációs és speciális kognitív képességek minőségi károsodása, mely a fejlődés devianciájában és jellegzetes viselkedési tünetekben nyilvánul meg. **Az autista gyermekekre legjellemzőbb a kölcsönösséget igénylő szociális készségek, illetve a rugalmas gondolkodás és kreativitás területén tapasztalható kognitív nehézség, a beszéd szintjéhez képest károsodott kommunikáció, az egyenetlen intelligencia, illetve képességprofil és a következményes sztereotip viselkedés, érdeklődés, aktivitás.** A sérülések okozta elsődleges és másodlagos viselkedési tünetek az igen súlyosból a jól kompenzált állapotban csaknem tünetmentessé változhatnak, és az élet különböző szakaszaiban különböző formában jelentkezhetnek. Új helyzetben, váratlan események hatására felerősödhetnek a típusos tünetek. A tünetek változatossága mellett a autizmus súlyossága széles skálán szóródik. Az autisztikus szindrómák gyakran társulnak egyéb problémákkal, melyek a következőképpen csoportosíthatóak:

- értelmi fogyatékoság, mint a leggyakrabban társuló fejlődési zavar
- beszéd-, érzékszervi-, mozgásfogyatékoság, stb.

- viselkedésproblémák, pl. agresszió, autoagresszió.

A fejlesztés, illetve a hagyományos tanítási módszerek és tervezés módosítása szempontjából kiemelkedő jelentőségű speciális tulajdonságok:

- a másik személy szándékának, érzéseinek, érzelmeinek, gondolatainak, szempontjának meg nem értése, az önmagára vonatkoztatás hiánya, legsúlyosabb esetben képtelenség arra, hogy az embereket, mint számára a valóság egyéb elemeinél fontosabbakat, a tárgyaktól megkülönböztesse,
- belátás hiánya vagy korlátozott volta egyrészt a saját tudásával kapcsolatban, másrészt a tudás, illetve ismeret megszerzésének forrásával, módjával kapcsolatban.
- a szociális megerősítés jutalomértékének, illetve a belső motiváltságnak gyakran teljes hiánya, - a gyermekeknek nagyon kevés dolog, vagy szokatlan dolog okoz örömet,
- a beszéd korlátozott megértése, még látszólag jó beszédprodukciónak mellett is. Ezt a nehézséget fokozzák a beszéd emocionális, szociális sajátosságai,
- az egyenetlen képességprofil (pl. ismeretek és önellátás, mechanikus és személyes memória közötti szakadékszerű különbségek),

Típusos erősségek, amelyekre az autista gyermekeknél építeni lehet:

- a megfelelő szintű vizuális információt általában értik,
- tanult rutinokhoz, szabályokhoz való alkalmazkodás,
- jó mechanikus memória,
- megfelelő környezetben, érdeklődésének megfelelő témánál kiemelkedő koncentráció, kitartás,
- egyes, nem szociális tartalmú területeken relatíve jó képesség (pl. memoriter, zene).

Típusos nehézségek és kognitív problémák, amelyekkel számolni kell a fejlesztés során:

- szenzoros információfeldolgozás zavarai,
- figyelemzavar,
- utánzási képesség sérülése,
- percepció, vizuomotoros koordinációs problémák,
- analízis, szintézis műveleteinek problémája,
- lényegkiemelés, problémamegoldó gondolkodás sérülése,
- általánosítás, a tanultak új helyzetben való alkalmazásának problémája,
- emlékezetfelidézési problémák (szociális tartalmaknál és személyes élményeknél),
- nehézség már ismert tudásanyagban szociális elem bevezetésekor vagy új körülmények közötti alkalmazáskor,
- a feladat céljának nem értése,
- a reális jövőre irányultság hiánya,
- szimbolikus gondolkodás fogyatékosága,
- énkép, éntudat fejlődésének zavara,
- a valóság téves értelmezése, felfogása,
- realitás és fantázia összetévesztése,
- szóbeli utasítások félreértése, különösen a többértelmű, elvont kifejezések, többtagú utasítások esetén,
- képességek, ismeretek kreatív (nem mechanikus, vagy sztereotip) alkalmazásának hiánya,
- gyermekközösségben áldozattá, bűnbakká válás, más esetben szociálisan inadekvát viszonyulás a kortársakhoz,
- strukturálatlan időben passzivitás, reaktív viselkedésproblémák,
- félelmek, fóbiák (gyakran - más által megszokott - hétköznapi tárgyaktól, hangoktól).

A fenti problémák következménye, hogy a szociális, kommunikációs kontextusban zajló ismeretelsajátítás akadályozott, ezért a pervazív fejlődési zavarban szenvedő gyermekek

számára a világról való megértés keretével elsősorban nem a személyek közötti kapcsolatok szolgálnak.

Az óvodai nevelés céljai

Az autista gyermekek speciális fejlesztésére vállalkozó óvoda nevelési céljai és alapelvei egyrészt megegyeznek a közoktatási rendszer egyéb profilú óvodáival, figyelembe véve az életkori és egyéni sajátosságokat, az eltérő fejlődési ütemet:

- elősegíti a gyermekek sokoldalú, harmonikus fejlődését,
- a gyermeki személyiség minél teljesebb kibontakoztatását,
- fontos nevelési célja a gyermekek egészséges életmódra szoktatása,
- a szülők támogatása és tehermentesítése a speciális nevelés során,
- a gyermek érezze magát jól és biztonságban.

Másrészt kiegészülnek a fogyatéknak megfelelő speciális célokkal:

A legáltalánosabb távlati cél az egyéni képességek, fejlettségi szint mellett elérhető legjobb felnőttkori szociális adaptáció és önállóság feltételeinek megteremtése. Ennek elérése érdekében cél a sérült készségek kompenzálása, a fejlődésben elmaradott készségek rehabilitációs fejlesztése, a másodlagos (pl. viselkedés-) problémák kezelése, a mindennapi gyakorlati készségek speciális módszerek segítségével való tanítása. A típusosan egyenetlen képességstruktúrában belül elsődleges cél az elmaradt területek fejlesztése az átlagos vagy kiemelkedő képességek gondozása mellett.

Az autista gyermekek óvodai nevelésének célja az elemi adaptív viselkedések kialakítása:

- szociális, kommunikációs készségek célzott fejlesztése,
- az autizmusból és a társuló fogyatéknakból eredő fejlődési elmaradások lehetséges célirányos kompenzálása,
- a sztereotip, inadekvát viselkedések kialakulásának megelőzése, illetve korrekciója,
- a fogyatéknak specifikus, protetikusan, augmentatív környezet, eszközök, módszerek és szokásrendszer kialakítása és használatának elsajátítása.

A fenti speciális óvodai célok eléréséhez a következő feladatok kapcsolódnak a fő fejlesztési területeken:

Kommunikáció és szociális viselkedés

- beszéd előtti (preverbális) csecsemőkori kommunikáció elemeinek tanítása,
- szociális kapcsolatteremtés elemeinek tanítása,
- beszéd vagy ennek hiányában alternatív, vizuális eszközzel történő kommunikáció használatának tanítása,
- tanítási helyzetben szükséges elemi szociális viselkedés kialakítása,
- augmentatív kommunikációs eszközök használatának tanítása mindennapi élethelyzetekben, a protetikusan környezet részeként.

Fejlődési funkció elmaradások, korai elemi készségek

- alapvető önkiszolgálási készségek kialakítása: rágás, étkezés, szobatisztaság, öltözés, tisztálkodás.

Korai kognitív funkciók

- elemi logikai műveletek, fogalmak, összefüggések tanítása,
- szociális kognitív készségek fejlesztése,
- egyszerű aktivitásformák kialakítása strukturált keretek között,
- általánosítás képességének fejlesztése,

- az elsajátított képességek önálló használatának tanítása,
- az elsajátított képességek más összefüggésben való használata,
- képességek alkalmazása más, elsősorban otthoni környezetben.

Viselkedésproblémák kezelése, megelőzése, alternatív viselkedések kialakítása

- kétszemélyes tanítási helyzetben való részvétel viselkedési elemeinek kialakítása,
- csoportba való beillesztés kialakítása,
- óvodán kívüli környezethez való adaptív viselkedés kialakítása.

A gyermekekkel kapcsolatos gondozási feladatok ellátása

Az ide tartozó feladatok megegyeznek a bölcsődei és óvodai gondozási feladatokkal.

A fenti célok és feladatok megvalósítása érdekében az óvodai nevelés, illetve ideális esetben a szülőkkel való szoros együttműködés eredményeképpen a gyermek egész ében töltött idejét, ezen belül különösen a természetes élethelyzeteket ki kell használni a fejlesztésre.

A szülők jogai, kötelességei és igényei

Az oktatási törvény 13. §-ában felsorolt szülői jogok közül kiemelkedően fontos a szülőnek az 5. pontban leírt joga ahhoz, hogy a helyi polgármester segítségét kérje a fogyatékos gyermek óvodai neveléséhez szükséges feltételek megteremtésében.

A törvény 14.§ (a) pontja szerint a szülőnek biztosítania kell gyermeke iskolai életre való óvodai foglalkozásokon való részvételét az 5. életév betöltése után. (Kivételt képez ez alól, ha a gyermeket az illetékes Tanulási Képességet Vizsgáló Szakértői és Rehabilitációs Bizottság [a továbbiakban TKVSZB] képzési kötelezettnek minősítette.) A (c) és (d) pontban leírt kötelessége továbbá, hogy mindent megtegyen gyermeke fejlődése érdekében, és rendszeres kapcsolatot tartson a gyermekkel foglalkozó pedagógusokkal.

Az autista gyermekek alapvető speciális szükségletei közé tartozik, hogy a nap huszonnégy órájában támogató és strukturált, kompenzáló segédeszközként működő környezet vegye őket körül. E környezet folyamatos biztosítása lehetetlen az óvoda és a család szoros, aktív együttműködése nélkül. A szülők számára fontos, hogy konkrét segítséget kapjanak az otthoni problémák kezeléséhez a gyermekkel napi kapcsolatban lévő pedagógustól. Ezért az óvoda pedagógusai, szakemberei legyenek szakmailag felkészültek arra, hogy megfeleljenek a gyermekek speciális szükségleteiből fakadó igényeknek. Legyenek képesek biztonságos, elfogadó, támogató környezetet teremteni a gyermekek számára. Érzékenyen vegyék tekintetbe az autista gyermeket nevelő család szempontjait, figyelembe véve annak makro- és mikrotársadalmi pozícióit, valamint belső struktúráját. A gyermek egyéni fejlesztési tervének kidolgozásakor a szülők és a család igényeit, kéréseit mindenkor szem előtt kell tartani - a gyermek képességeinek megfelelő realitásokon belül. A szülők segítséget várhatnak abban, hogy a módszertani alapelveknek megfelelő terápiás, illetve oktató - nevelő módszert válasszanak gyermekük számára, illetve abba betekintést kapjanak. Ennek feltétele, hogy a pedagógusok széles körű ismerettel rendelkezzenek a fentiekről.

Általános módszertani alapelvek, melyek minden autista gyermek fejlesztése során alkalmazandók nevelési helyszíntől, intézménytől függetlenül

1. Az óvodai fejlesztés minden esetben formális és informális felméréseken alapuló, egyéni fejlesztési terv alapján történik. E felmérések a szociális adaptáció színvonalára, a kommunikációs szintre, a meglévő kognitív képességekre, mentális korra vonatkoznak. Az egyes képességterületek fejlesztése közvetlenül a felmért meglévő és kialakulófélben lévő készségek azonosításán alapszik.

2. A felmérés során azonosított, már meglévő készségek alapot jelentenek a további készségek kialakításához, így azok használatát folyamatosan el kell várni, a fejlődést rendszeres felméréssel követni kell.
3. Az óvodai környezet protetikusan környezetté alakítása és az ehhez kapcsolódó egyénre szabott vizuális eszköztár megteremtése (az időbeli és térbeli tájékozódás, vizuális, augmentatív struktúra létrehozása) elengedhetetlen.
4. Az idő, az élethelyzetek, a tevékenységek gondos, pontos, a gyermek által jól átlátható strukturálása elengedhetetlen.
5. Az egyes gyermeknek megfelelő, egyéni motivációs rendszer létrehozása szükséges.
6. Augmentatív, vizuálisan segített kommunikációs rendszer a speciális környezetben belül a személyek között, beleértve a gyermek felé irányuló minden kommunikációt.
7. A gyermek felé irányuló kommunikációnak mindenkor igazodnia kell a gyermek mentális korához, beszédértésének valódi szintjéhez és autisztikus nehézségeihez: mennyiségében, tartalmában, időzítésében, szóhasználatában, nyelvi komplexitásában, változatosságában, metakommunikációjában.
8. A szociális fogyatékossgal összefüggő tanítási nehézség miatt keresni kell az információk átadására a gyermek szintjének megfelelő és szociális vonatkozásoktól mindinkább független módszereket: pl. vizualizált instrukció, folyamatábra, stb.
9. A fejlesztésben és a viselkedésképroblémák kezelésében alapvető a kognitív-viselkedésterápiás módszerek alkalmazása.
10. A szimbolikus gondolkodás sérülése miatt a gyermekek fejlesztése során a játéktárgyak használata helyett törekedni kell a valós, a mindennapi életben használt tárgyak, eszközök alkalmazására, (illetve a játéktárgyak használatát az adott, ritka esetben tanítani kell).
11. Az új készségek és ismeretek elsajátítása egyéni helyzetben történik, napi rendszerességgel szervezve.
12. Az általánosítás nehézsége miatt fokozott jelentőségű, hogy az ismereteket valós élethelyzetekben sajátítsa el, illetve gyakorolja be a gyermek, és a már megtanult ismereteket minél több helyzetben tanulja alkalmazni
13. Az óvodai fejlesztés során a sérülés-specifikus szociális, kommunikációs és kognitív fejlesztés áthatja az óvodában eltöltött idő minden percét.

Az óvoda kapcsolatai

A családdal való kapcsolattartáson kívül az óvodáskorú autista gyermekeket fejlesztő speciális gyógypedagógiai intézmény, az ép gyermekeket nevelő óvodákhoz hasonlóan, kapcsolatot tart azokkal az intézményekkel, melyek az óvodába lépés előtt (gyermekorvos, diagnosztizáló intézmény, gyermekpszichiáter, speciális centrum, TKVSZB, korai fejlesztést adó szakember stb.), alatt (gyermekpszichiáter, autizmus területén speciálisan képzett szakember, pedagógiai szakszolgálat intézményei, stb.), illetve az óvodai élet után (befogadó intézmény) meghatározó szerepet töltenek be a gyermek életében.

A fejlődés jellemzői az óvodáskor végére

A fejlődés jellemzői az óvodáskor végére nem határozhatóak meg, mindenkor az autizmus súlyossága, a gyermek mentális képességei és a fejlődési ütem közösen alakítják a képet. A gyermek 8. életévéig részesülhet speciális óvodai ellátásban, ezt követően az illetékes TKVSZB vizsgálata alapján tesz javaslatot: kijelölheti a gyermek számára a megfelelő speciálisan oktató- nevelő intézményt, ahol tankötelességét teljesítenie kell, illetve képzési kötelezettnek nyilváníthatja.

2. Az óvodai élet megszervezésének elvei és gyakorlata

Személyi feltételek

Képzettség

Az autista gyermekek óvodai fejlesztéséhez autizmus területén speciálisan képzett személyzet szükséges, lehetőség szerint gyógypedagógiai, vagy más pedagógiai előképzettséggel.

Integráció esetén (teljes, részleges, fordított) fontos, hogy képzett pedagógus készítse fel a kortársakat és szüleiket az autista gyermek fogadására, illetve az alkalmankénti találkozásokra. Az autista gyermekkel foglalkozó többségi óvoda pedagógusának szüksége van a szoros kapcsolattartásra speciálisan képzett szakemberrel, aki az elsődleges fejlesztési irányok kijelölésében, a mindennapi, egyénre szabott autizmus specifikus fejlesztési feladatok megtervezésében, értékelésükben nyújt segítséget.

Az ellátás kialakítását nagymértékben befolyásolja, hogy rendelkezésre áll-e megfelelően képzett szakember. Ebben súlyos hiányosságok tapasztalhatóak: a hazai felsőfokú oktatás az autizmus területén ma még nem nyújt képzést.

A hiányt nem pótolják, de a tanterv felhasználásához segítséget nyújthatnak az Autizmus Kutatócsoport által szervezett tanfolyamok. A tanterv adaptálásához feltétlenül szükséges a pedagógusok kiegészítő képzése, lehetőség szerinti továbbképzése, szupervíziója, kapcsolattartás az autizmus területén képzett szakemberrel.

Speciálisan képzett az a pedagógus, szakember, aki megfelelő elméleti felkészültséggel rendelkezik az autizmussal, és a lehetséges speciális pedagógiai és kognitív viselkedésterápiás beavatkozásokkal kapcsolatban. Gyakorlati tapasztalata van a fejlesztés során használatos speciális megközelítések, módszerek, eszközök alkalmazásában.

Fontos, hogy a fent említett feltételek mellett a pedagógus legyen kész a család elképzeléseivel összhangban megtervezni a pedagógiai célokat, törekedjen a szülővel, (bentlakásos intézmény esetében a nappali/éjszakai pedagógussal) történő folyamatos együttműködésre. Legyen kreatív, pozitív hozzáállású. Nyugodt, határozott, következetes, visszafogott tanítási stílust képviseljen, kerülje a bőbeszédűséget. A pedagógus legyen képes objektíven értékelni a fejlesztési tervét, a célkitűzéseket, és szükség szerint módosítani azt. Az intézmény nem- pedagógus alkalmazottjai is szerezzenek legalább elemi ismereteket az autista gyermekkel való kommunikációról, együttműködésről, és segítsék a pedagógust, illetve a gyermeket a kitűzött célok elérésében.

Létszám

Az autista gyermekeket ellátó óvodai csoportban az optimális gyermeklétszám 4-6 fő, a maximális létszám 8 fő. A csoportban dolgozó felnőttek létszáma függ a csoportlétszámtól, homogenitástól, az egyéni fejlesztési szükségletektől, a felmerülő viselkedésproblémák súlyosságától, gyakoriságától. Azonos időben minimálisan 2 fő, optimális esetben legalább 3 fő speciálisan képzett, illetve ilyen ismeretekkel rendelkező (pedagógus és asszisztens) személy jelenléte szükséges.

Integrált (fordított, részleges, teljes) csoportban az integráló csoport pedagógusa mellett feltétlenül szükséges egy kiképzett pedagógiai asszisztens, aki segíti az autista gyermeket a nap folyamán.

Tárgyi feltételek

Az óvoda épületét, udvarát, kertjét, berendezését oly módon kell kialakítani, hogy szolgálja a gyermekek biztonságát, kényelmét, megfeleljen testméreteiknek. A gyermekek fejlesztése során törekedni kell a mindennapi életben használt tárgyak, eszközök alkalmazására, valamint ha szükséges, a gyermek érdeklődésének megfelelő speciális jutalmak használatára. Az óvodai fizikai környezet strukturáltsága, szervezettsége biztosítson megfelelő munkakörnyezetet a pedagógusnak, valamint hatékonyan segítse elő az autista gyermekek minél nagyobb fokú önállóságát.

4-8 fős autista csoport létesítésének tárgyi feltételei:

A tervezéskor figyelembe kell venni a csoport különböző aktivitásait. A különböző funkcióknak külön teret kell biztosítani, hogy a gyermekek számára egyértelmű legyen az egyes aktivitások helye (bejósolható környezet). Csoportszoba, mely térelválasztó bútorokkal különböző funkciójú területekre osztható (pl. szabadidő, munka) öltöző, étkező, esetleg a csoportszobában elválasztva, vizes blokk, udvarrész.

3. A protetikus környezet kialakítása

Az autista gyermekek fogyatékoságukból eredően csak korlátozottan képesek arra, hogy megtanuljanak térben, időben és szociális környezetben tájékozódni. Fejlesztésük során számolni kell percepciós és szervezési készségeik sérülésével, a nyelvi megértés problémáival, nehézségekkel a sorrendiség felidézésében, saját viselkedésük megszervezésében, figyelmük összpontosításában, személyes emlékeik felidézésében, stb. Éppen ezért a környezet kaotikus, értelmezhetetlen és félelmetes lehet számukra. A fogyatékoság következményeit önállóan nem képesek kompenzálni, a kaotikusnak megélt környezethez nem tudnak alkalmazkodni.

A protetikus környezet a környezet adaptálását jelenti a gyermek speciális igényeihez, hogy mintegy segédeszközként (protézisként) működjön a fogyatékos készségek kompenzálásához, illetve a fejlesztéshez. A speciális ellátást nyújtó óvoda életében a csoport közös napirendje csupán keretét adja a mindennapi rutinnak. A napirend, illetve az élet szervezése individualizáltan történik, és az egyik legfontosabb dimenziója a speciális fejlesztésnek.

A protetikus környezet kialakításának általános célja a lehető legnagyobb fokú önállóság elérésének segítése speciális eszközrendszer használatával, amely elsősorban a vizuális információátadás módszerére támaszkodik. A protetikus környezet az óvodai fejlesztés teljes ideje alatt, illetve ideálisan otthon, távlatilag az egész életen át használandó és az összes tevékenység keretét adja. Szintje, tartalma, formája a gyermek fejlődését követve változik.

A protetikus környezet kialakításának céljai:

- 1.) A tér- idő szervezése nyújtson minden gyermek számára látható és érthető információt arról, hogy:
  - mit kell, illetve lehet csinálni,
  - hol történnek az egyes tevékenységek (pl. csoportszobában, udvaron, mosdóban),
  - mennyi ideig tartanak,
  - mi lesz a következő tevékenység.
- 2.) A gyermek biztonságérzetének megalapozása oly módon is, hogy számára jól érthetően előre jelezzük az aktivitásokat.
- 3.) A zökkenőmentes, önálló tevékenységváltás tanítása.
- 4.) Az azonosságához való ragaszkodás csökkentése, a változások elfogadtatása, speciális eszközökkel.
- 5.) Változatos tevékenykedés kialakítása
- 6.) A viselkedésproblémák megelőzése.

Ezzel összefüggésben a pedagógus feladatai:

- 1.) A speciális, egyénre szabott protetikus környezet és eszközrendszer tervezése, kialakítása, úgyhogy a tárgyi környezet megfelelő felépítése, áttekinthetősége vizuális támpontokkal szolgál a gyermekeknek. Tervezésének szempontjai:
  - Amikor egy terem strukturálásán gondolkozunk, mindig a legalacsonyabb szintű gyermek képességeit vegyük alapul.
  - A környezet legyen biztonságos, a gyermekek testi épségét veszélyeztető eszközök és anyagok megfelelő tárolása, elhelyezése, szökés, elkóborlás megelőzése nagyon fontos.
  - A terem bútorainak elrendezése segítheti a gyermekek önálló tevékenységét, a szabályok és határok felismerését és azokhoz való alkalmazkodást.
  - A munka terület legyen csendes, ingerszegény tér, esetleg "kuckó" alakítható ki a csapongó figyelmű gyermeknek.

- A különböző tevékenységekhez igazodó helyszínek kijelölése, határvonalak világos jelölése, az eszközök adott helyszínen való alkalmazása elősegíti, hogy a gyermekek önállóan felismerjék hol tartózkodnak, milyen viselkedést vár el a környezet.
  - A környezet beláthatóvá tétele és a szokások együttes kialakítása biztonságot ad az autista gyermekeknek.
  - A szabadidős terület legyen a kijárattól távol, világosan jelölt területi határokkal, pedagógus számára jól átlátható. Csak olyan játékeszköz legyen a polcon, amit tudnak használni a gyermekek. Fáradékony gyerekeknek pihenőkuckó, szivacsheverő alakítható.
  - Az étkezés helye legyen egyértelmű a gyermekek számára. Ha nem tudunk erre külön teret biztosítani, feltétlenül jelezzük jól láthatóan (pl. asztalterítő, asztal helyzetének megváltoztatása), hogy milyen tevékenység következik.
  - A mosdók legyenek közel a csoportszobához. Az önálló vécé használat, valamint toalett-tréning esetén is célszerű, ha a gyermekeknek nem kell hosszú utat megtennie a csoportszobától a mosdóig.
- 2.) A környezet és a vizuális segédeszközök használatának egyénre szabott tanítása.
  - 3.) A speciális eszközrendszer fejlesztése, bővítése a gyermek fejlődésével párhuzamosan.

A protetikus környezet elemei:

- 1.) a tér-idő szervezése (napirend, folyamatábrák, munkaszervezés, munkarend)
- 2.) egyéb vizuális információ hordozók (pl. képi segédeszközök, az augmentált kommunikáció eszközei)

A tér-idő szervezése

A térstruktúra a tevékenységek megfelelő térhez kapcsolását, az időstruktúra a tevékenységek sorrendiségének kialakítását jelenti.

A napirend alkalmazása

A napirend információ hordozó eszköz, melynek segítségével a környezet a gyermek számára jelzi a tevékenységek helyét és sorrendjét. Ismeretlen helyzetekben is alkalmazható változások előrejelzésére, az új aktivitások napi rutinba történő fokozatos beillesztésére.

A napirend tájékoztatja a gyermeket arról, hogy mit és hol tegyen, valamint arról, hogy milyen sorrendben következnek az egyes tevékenységek. Láthatóvá teszi az idő múlását és beosztását.

Számos egyéb kiegészítő információt is tartalmazhat, például a tevékenységben résztvevő személyek fényképét, körülményeket, feltételeket, alternatív lehetőségeket, a gyermek igényeihez igazodva.

Egyénre szabott kialakításakor és használatában a következő szempontokat kell figyelembe venni:

- 1.) A gyermek által biztosan érthető szimbólumszinthez igazodó formát kell választani. Ennek alapján a napirend lehet tárgyias vagy képes.
    - Tárgyas: a gyermek képességeitől függően alkalmazhatóak az aktivitásokban használt konkrét tárgyak, kisebb, de azonos funkciójú tárgyak, tárgyak részei, metszetei. A tárgyias napirend tanításának alapfeltétele, hogy a gyermek tudjon tárgyat tárggyal egyeztetni.
    - Képes: Fotók, rajzok, piktogramok a tevékenységek nevének szóképével. A képes napirend használata esetén meg kell győződni arról, hogy a gyermek tárgyat-képpel, képet képpel egyeztet.
  - 2.) Minden esetben csak a gyermek számára átlátható időtartamot jelezzük előre.
- A napirend hossza ennek megfelelően a következőképpen alakulhat:

- csak a soron következő tevékenységet jelzi,
- két egymást követő aktivitást jelez előre,
- néhány egymást követő aktivitás jelenik meg a napirenden,
- a nap teljes programja előre látható.

3.) A napirend-használat elsajátításának fázisában nem tartalmaz változásokat, mert a tanulási folyamat során a környezet alkalmazkodik a gyermek szokásaihoz.

4.) A napirend elhelyezése segítse elő annak önálló használatát.

Ennek alapján a napirend elhelyezése:

- fix (pl. falra rögzített),
- mobil (pl. a képek fotóalbumban vannak).

Tevékenységszervezés

A tevékenységszervezés különböző formáinak tanításakor is az a legfontosabb cél, hogy vizuális segítséggel és információkkal helyettesítsük a pedagógus segítségét, pótoljuk a hiányzó készségeket a lehető legnagyobb önállóság elérésének érdekében. A tevékenységszervezés az egyes napirendi pontokhoz tartozó tevékenységek elvégzéséhez nyújt vizuális segítséget és struktúrát.

Folyamatábrákkal és tárgyak sorba rendezésével segíthetjük felidézni a tevékenységek lépéseit és a lépések sorrendjét. A folyamatábrák az egyes gyermekek igényeihez igazodnak és minden olyan információt tartalmaznak, mely az adott tevékenység önálló elvégzéséhez szükséges.

A munkaszervezés eszközei segítenek a tevékenységekhez szükséges tárgyak, eszközök elrendezésében.

Egyértelműen megmutatja adott tevékenységen belül, hogy milyen sorrendben és hogyan kell elvégezni azt. A gyermek számára egyértelmű, megfelelő számú lépésre bontja a feladatokat. A munkaszervezés megkönnyíti a gyermek számára, hogy megtanulja és elfogadja a dolgok változását, amikor a kezdeti állapot megváltoztatásával kész munkadarab, befejezett feladat készül.

A munkarend jelzi, hogy meddig fog tartani egy napirendi tevékenység. Meghatározza a feladatok, aktivitások mennyiségét, elvégzésük sorrendjét és rendjét (hogyan jut a gyermek a feladatokhoz).

A munkarend és munkaszervezés alkalmazásának lehetőségét mutatjuk be az asztalnál végezhető önálló, ún. strukturált munka rendszerén keresztül.

Strukturált munka

A strukturált munka megalapozza az önálló munkavégzéshez szükséges készségeket.

Feladata, hogy lehetővé tegye az önálló tevékenységhez szükséges kommunikációs, kognitív, szociális készségek tanítását, a megszerzett ismeretek, kialakult készségek gyakorlását, szinten tartását.

A strukturált munkavégzés feltételei

- A munkarend megtervezése, kialakítása, mely jól érthető módon vizualizált formában informálja a gyermeket arról, hogy meddig fog tartani a tevékenység, hány feladat, milyen sorrendben következik és hogyan jut hozzá.
- A munkaszervezés megtervezése, kialakítása, mely segít a tevékenységekhez szükséges tárgyak, eszközök elrendezésében, és láthatóvá teszi a feladatok elvégzésének helyes sorrendjét.
- A strukturált munkahelyzet tanításának legfontosabb alapfeltétele, hogy a gyermek tudjon asztalnál ülni, figyelmét a feladatra koncentrálni, sorrendet követni, észlelni a feladat végét és leválni arról.

A feladatvégzés időtartama és gyakorisága

a gyermek képességeitől, teherbírásától függően alkalmanként 5-20 perc, naponta 2 - 4 alkalommal.

A feladatok száma

A feladatok száma 1 - 6 feladatig emelkedhet. Akkor kaphat egynél több feladatot a gyermek, ha képes az önálló feladatváltásra. A feladatok száma a munkavégzésre fordítható idő és a feladatok nehézségi fokának függvényében határozható meg.

A feladatok lépéseinek száma

Egydobozos egylépéses feladattól a többlépéses alaplapos szervezésű feladatig a gyermek képességétől függően adhatók.

Célszerű a feladatsort a legegyszerűbb feladattal kezdeni, fokozatosan nehezíteni és kedvelt feladattal befejezni.

Feladatváltás

A gyermek az asztal bal oldalára készített feladatot (amelyet a pedagógus, vagy ő maga készít oda) elkészíti, majd jobbra a kijelölt helyre teszi, illetve visszaviszi a polcra, ahonnan elhozta. Addig ismétli ezt a folyamatot, amíg a feladat dobozai, illetve a dobozokat jelölő jelkártyák el nem fogynak az asztaláról.

Ajánlott feladattípusok

- Egyeztetés tárgyat tárggyal, képet képpel, tárgyat, képet funkcióhoz.
- Szortírozás különböző szempontok szerint (szín, forma, méret, funkció, anyagminőség stb.).
- Szerelés (csavarozás, illesztés stb.).
- Csomagolás többféle technikával (dobozba, borítékba stb.).
- Sorrendbe rakás megadott szempontok szerint.
- Önkiszolgálással kapcsolatos feladatok gyakorlása (gombolás, zipzárazás, cipőkötés stb.).

Egyéb vizuális segédeszközök

Az egyéb vizuális segédeszközök közé tartozik például a kommunikációs kártya, a tájékozódást segítő rajzok, ábrák, emlékeztető szempontok, stb. Ezek az augmentált kommunikáció eszköztárának elemei.

4. Szociális készségek fejlesztése

Az autizmusban sérült három terület közül (szociális viselkedés, kommunikáció és rugalmas gondolkodás) a legmarkánsabb problémákat a szociális interakciókban fedezhetjük fel: az autizmus mint „szociális fogyatékoság” a legvilágosabban specifikus. Természetesen egymástól elválaszthatatlan az első két terület, hiszen a valódi kommunikáció mindig valamilyen szociális interakciót is jelent. Elsődleges fontosságú speciális pedagógiai cél tehát a gyermek képességszintjének megfelelő szociális viselkedés, illetve az ezt megalapozó elemi készségek fejlesztése, tanítása. A szociális fejlesztési feladatok között a beilleszkedést közvetlenül elősegítő készségek fejlesztése mellett fontos feladat a szabadidős készségek tanítása is (bővebben a Játék című fejezetben). A tanítási, fejlesztési módszerek kiválasztásakor feltétlenül figyelembe kell venni, hogy az autizmusból fakadó nehézségek megakadályozzák a gyermeket abban, hogy a szociális készségeket spontán, intuitív úton sajátítsák el. Mindezek következménye, hogy a tanítás metodológiájában elsődleges fontosságú szerepet kapnak a kognitív- és viselkedésterápiás eljárások, amelyek mellett a gyermek egyéni szükségleteinek és képességszintjének megfelelően alkalmazunk más fejlesztési módszereket és programokat is, lásd zenei interakció. A szociális fejlesztés (a kommunikációhoz hasonlóan) áthatja az óvodai fejlesztés egészét, minden területen megjelenik hol célként, hol feladatként, hol feltételként. A komplex szociális viselkedésminták tanítása majd iskolai feladat lesz, az óvoda feladata az alapozó készségek kialakítása.

A fejlesztés fő területei:

A taníthatóságot megalapozó szociális készségek megtanítása:

- Más személyek jelenlétének felismerése és elfogadása.
- A pedagógus segítségének elfogadása.
- A csoport életének elemi szabályainak, szokásainak elsajátítása.
- Az elemi viselkedési szabályok elsajátítása.
- Az utánzási készség fejlesztése.

Önmagáról való tudás tanítása:

- Személyi adatok megtanítása.
- Saját külső tulajdonságainak tanítása.
- Saját maga és más személyek elkülönítése. (Pl. önfelismerés tükörben)
- Elemi élménymegosztás tanítása.
- A gyermek által gyakran végzett, megszokott tevékenységek felsorolása.

Kapcsolatteremtés, fenntartás:

- A metakommunikáció megértésének és használatának fejlesztése.
- Ismerős személyek felismerése, nevének megtanítása.
- Egyszerű szociális rutinok megtanítása (pl. köszönés, segítségkérés).
- Az információcsere szabályainak tanítása, a kommunikációs interakció kezdeményezése, fenntartása, befejezése.
- Óvodán belüli egyszerűbb szociális helyzetek viselkedési szabályainak betartása.
- Elemi kooperáció felnőttel, gyermekkel.

Az óvodai élet minden területén megjelenő szociális fejlesztést speciálisan erre a célra létrehozott egyéni fejlesztési helyzetben végzi a pedagógus. A már megtanult viselkedésminták valódi élethelyzetekben való gyakorlása elengedhetetlen feladat.

A fejlesztés keretei:

Az előre megtervezett helyzet létrejöhet egy felnőtt - egy gyermek között, egy felnőtt - egy gyermek - egy felnőtt segítő között, illetve egy felnőtt segítheti két gyermek kapcsolatalakítását, az elemi szintű kiscsoportos helyzet felé mutat a Babzsák program. Hatékony forma lehet a fordított integrációs helyzet, amikor ép gyermekek látogatnak el autista társaikhoz pedagógus által megtervezett céllal. A szociális fejlesztés hatékony segédeszközei pl. az énkönyv, polaroid fotó, videófelvétel.

5. A kommunikációs készségek fejlesztése

A fejlesztett készségek, a kommunikáció, mint a kapcsolatteremtés és fenntartás, valamint az információcseré eszközei. Az alapvető probléma nem a beszéd hiánya vagy fejlődési zavara, hanem a kommunikációs szándék, illetve a kommunikációs funkció megértésének sérülése. Minden autista gyermeknél - függetlenül verbális képességeinek színvonalától - elsődleges fontosságú cél az egyén képességszintjének megfelelő kommunikatív kompetencia megteremtése. E cél megvalósításához egyénre szabott kommunikációs eszközök (pl. alternatív kommunikációs rendszerek, metakommunikáció) használatának tanítása szükséges.

Hasonlóan a szociális fejlesztéshez, a kommunikációs készségek tanításának módszertanában is elsődleges fontosságú szerepet kapnak a kognitív- és viselkedésterápiás eljárások, amelyeket a gyermek egyéni szükségleteinek és képességszintjének megfelelően kiegészítendőek más fejlesztési módszerekkel is (lásd: segítő programok).

Az autista gyermekek kommunikációjának jellegzetességei

Az óvodáskorú autista gyermekek a kommunikáció értés és használat szempontjából is rendkívül heterogén csoportot alkotnak. A problémák megjelenése egyedi, de minden gyermek közös abból a szempontból, hogy a kommunikációs eszköz szociális alkalmazása gyenge marad a gyermek általános képességszintjéhez viszonyítva is.

Az óvodába lépő autista gyermekek többsége nem beszél, mások echolálnak, vagyis azonnal vagy késleltetve megismétlik az elhangzottakat, és vannak a nyelvet formai szempontból bizonyos kontextusokban megfelelően használó gyermekek is.

Az értés szempontjából is rendkívül vegyes a kép, némelyik gyermek bizonyos mértékig érti a beszélt nyelvet, mások egyáltalán nem reagálnak a beszédre. Jellemző, hogy a jól beszélő gyermek beszédértése elmarad a beszédprodukciónál mögött. A beszédre valamelyest megfelelően reagáló gyermekek megértésére jellemző, hogy szó szerint értelmezik az elhangzottakat.

Közös jellegzetesség, mely a beszédet használó gyermekekre is igaz, hogy a látható, konkrét információk feldolgozásában sokkal sikeresebbek, mint olyan elvont és bonyolult jelrendszer megértésében, amilyen például a nyelv.

A kommunikációs készségek felmérése

Fel kell mérni a kommunikációs készségeket az alábbi területeken a megértés és a használat szempontjából. A felmérés a spontán meglévő készségekre irányul.

- 1.) A kommunikáció módjai és szintjei: verbális-alternatív, metakommunikatív-viselkedéses. Tárgan értelmezve ide tartoznak azok a viselkedésbeli megnyilvánulások is, amelyekkel a gyermek válaszol az őt ért ingerekre anélkül, hogy azokat tudatosan használná a környezet befolyásolására. (pl. dührohamok).
- 2.) A kommunikáció eszközei: tárgyak, képek, természetes gesztusok, jelek, beszéd, hangadás, stb.
- 3.) Szókincs, jelentés (tárgyak, személyek, cselekvések, helyszínek, minőségek, belső állapotok stb. megnevezése). A felmérésnél számítanunk kell a szó szerinti értelmezésre és arra, hogy az értés és használat kontextustól függő.
- 4.) A funkciók felmérésekor képet kapunk arról, hogy a gyermek mire használja kommunikációs készségeit, illetve arról, hogy milyen funkciókat ért meg. Funkciók (utalás, üdvözlés, kérés, kérdezés, utasítás, állítás, felajánlás, tréfa, vita, tiltakozás, figyelemfelhívás, visszautasítás, kommentálás, információadás, kommunikáció, az érzelmekről).
- 5.) Kontextus (a különböző helyzetek, amelyekben kommunikálunk). Hol? Kivel? Milyen körülmények között használ a gyermek kommunikációt?

A felmérés alapján egyénre szabott fejlesztési terv készül.

A fejlesztés területei

- 1.) Preverbális kommunikáció
- 2.) Alternatív kommunikációs rendszer használata.
- 3.) A beszédértés és beszédhasználat.
- 4.) A metakommunikáció értése és használata.

A fejlesztés fontosabb módszertani elvei

- 1.) A kommunikációs eszköz funkcionális használatának tanítása, melynek érdekében a tárgyi és szociális környezetet tudatosan úgy kell szervezni, hogy aktív kommunikációra készítse a gyermeket.
- 2.) A kommunikáció célja és eredménye közti összefüggés a fejlesztés egyik motivációs bázisa (pl. értse meg a gyermek, hogy viselkedése egyértelmű következményekkel jár, pl. ha kér valamit, megkapja, a pedagógus ne szolgálja ki a gyermeket automatikusan).).
- 3.) A fejlesztés során a meglévő, funkcionálisan használt kommunikációs eszközt a lehető legtöbb természetes helyzetben alkalmaztatni kell, mert a meglévő készségeket a gyermekek új helyzetekben spontán ritkán, vagy nem alkalmazzák.

A fejlesztés keretei:

A fejlesztési keretek megegyeznek a szociális készségek fejlesztésének kereteivel és attól nem választhatóak el.

6. A szociális fejlesztést segítő programok

6.1. "Babzsák"

A "babzsák" játékos szociális-kommunikációs fejlesztő program, mely elnevezését az ismert eszköztől kapta. Átmeneti helyet foglal el az egyéni fejlesztés és a klasszikus csoportos foglalkozás, illetve a természetes élethelyzetek között. A "babzsák" helyzetben tanultak tehát elsősorban a különböző társas helyzetekben való részvételt alapozzák meg.

A program tanításának célja, hogy a hiányzó vagy fogyatékos szociális és kommunikációs készségeket pótolja, a formalizált szituáció, struktúra, szabályok alkalmazásával és a babzsák eszköz használatának segítségével.

Védett, biztonságosnak megélt, jól átlátható, érthető környezetet helyzetet biztosít a hatékony fejlesztéshez.

A babzsák, mint eszköz szerepe a szociális és kommunikációs készségek közül a hiányzó kölcsönösség, a szerepcsere tárgyi, érzékelhető/megfogható megjelenítése:

- a hallgató-beszélő szerep váltakozásának,
- a figyelem-fókusz váltakozásának,
- a szemkontaktus és szerepcsere összekapcsolásának,
- a szociális interakció kezdetének jelölése felnőtt és gyermek között, stb.

Fejlesztési feladatok

- 1.) Preverbális készségek: közös tárgyra irányított figyelem, szemkontaktus és mutató használata a szociális kommunikációban,
- 2.) a kommunikációs eszközök (beszéd, metakommunikáció, alternatív kommunikáció) funkcionális használatának tanítása,
- 3.) Alapvető szociális-kommunikációs alapozó és kognitív készségek fejlesztése:
  - figyelem,
  - várakozás,
  - sorakerülés kivárása,
  - testi közelség, testkontaktus elviselése
- 4.) Egyéb fejlesztési feladatok (lásd a szociális készségek fejlesztése fejezetben)

A fejlesztés keretei:

- Állandó helyszínen, félkörben elhelyezkedve, szőnyegen vagy székeken ülve zajlik a foglalkozás, minél homogénebb 2-4 fős csoporttal.
- A foglalkozások rendszerint 5-20 percig tartanak, a résztvevők képességeitől függően.

6.2. Zenei interakció

Mivel a zenei képességek nem sérülnek az autisztikus fejlődési zavar miatt, az autista gyermekek oktatásában, nevelésében a zene komplex módon és hatékonyan alkalmazható a sérült készségek kompenzálására, a fejlődésükben elmaradt készségek fejlesztésére. Ezen belül különösen fontos a szerepe a szociális és kommunikációs viselkedés fejlesztésében.

A zenei interakció fő célja szociális interakciók kialakítása és megerősítése, a zene sajátos lehetőségeinek felhasználásával. A zenei interakció lehetőséget ad a nyelv kialakulása előtti, preverbális készségek fejlesztésére, mely az autizmusban a beszélő gyerekeknél éppen úgy sérült, mint a nem beszélők esetében. A zenei interakció további céljai az általános zenei, korai mozgásos, kognitív készségek fejlesztése, örömteli foglalkozás biztosítása.

A zene kommunikációs eszközként való használatát a következő sajátosságok teszik lehetővé:

- a gyermekek nagy többsége reagál a hangokra (pl. odafordulással, vokalizálással, mozgással)
- a zene örömforrás, a legtöbb gyermek számára jutalomértékű, segít a szorongás oldásában
- a dallam, a ritmus periodicitása kiszámítható és ezért örömet, biztonságérzetet nyújt a gyermekek számára.

A fejlesztés fő területei:

- preverbális készségek,
- kommunikációs eszközök funkcionális használata,
- szerepcsere,
- várákozás,
- a testi közelség és testkontaktus elfogadása,
- szociális megértés (pl. kontaktusjátékokban).

A fejlesztés keretei:

A fejlesztési keretek lényegében megegyeznek a szociális készségek fejlesztésének kereteivel.

Eszközök

- 1.) Dallam- és ritmushangszerek (doromb, furulya, xilofon, triangulum, dob, kolomp) esetleg vizuális jelekkel ellátva.
- 2.) magnó, mikrofon
- 3.) vizuális információhordozók (képek, feliratok, jelek)
- 4.) nagyméretű tükör

7. A játék szerepe a fejlesztésben

A pervazív fejlődési zavarban szenvedő kisgyermek játékfejlődése a normál fejlődésmenettől jelentősen eltér. A játéktevékenységekkel kapcsolatos alapvető nehézségek az autizmusban tapasztalható kognitív sérülésből, a szimbolikus gondolkodás fogyatékosságából fakadnak, például annak „felismerni nem tudásából”, hogy a játéktárgy nem csupán eszköz, hanem egy másik, a valós életben előforduló tárgyat is reprezentál. Az autista gyermekek játékfejlődésének egyik sajátossága, hogy gyakorlatilag teljesen hiányoznak belőle a játék szimbolikus és kreatív vonásai. A változatos, fantáziadús játék helyett tárgyakat gyűjt, sorba rak, a tárgyak eredeti funkciójától függetlenül annak irreleváns részleteivel, vagy sajátos tulajdonságával foglalkozik, erőteljesen ragaszkodik hozzájuk. Sérül annak képessége, hogy interakciót igénylő aktivitásokban vegyen részt. A pervazív fejlődési zavarban szenvedő gyermekek spontán játéktevékenységéről beszélve többnyire rugalmatlan, ismétlődő cselekvésre vagy cselekvéssorra gondolhatunk. Ha viselkedési repertoárjukban fel is fedezhetünk gyakorló vagy szerepjátéknak tűnő tevékenységeket vagy azok elemeit, alaposabb megfigyelés után többnyire észrevesszük, hogy az elemek mechanikusan visszatérnek, és kreativitás, változatosság alig figyelhető meg. Külső személy bekapcsolódásakor, beavatkozásakor a gyermekek megzavarodnak, dühösek lesznek, és nem képesek rugalmasan folytatni a tevékenységet. A konstrukciós játékra való képesség ritkábban sérült.

A gyermekek magukra hagyva többnyire sztereotípiájukba fordulnak, például a fenti módon „játszanak”. A szűkebb értelemben vett játéktevékenység hiánya miatt nincsen lehetőségük a világról, főleg a szociális világról játék közben ismerteket szerezni, illetve a megszerzett ismereteket rugalmasan alkalmazni.

A játéktevékenység tanításának célja

- 1.) A játékeszközök adekvát használata.
- 2.) A napi struktúrán belül az önállóan végezhető szabadidős tevékenységek repertoárjának bővítése.
- 3.) A játéktevékenység tanulása során a gyermek szerezzon tapasztalatokat a környező világról.
- 4.) Játéktevékenységhez kapcsolható általános (kognitív, észlelési, mozgásos) fejlesztés

Módszertani elvek és javaslatok a különféle játéktípusokhoz

Az autista gyermek számára a gyakorló, didaktikus és konstrukciós játékok alkalmasak arra, hogy sikerélményhez juttassuk a gyermeket, mivel típusos erősségeikre itt általában építhetünk, de az egyes gyermekek között nagy különbségek észlelhetők e területen is. Lényegesen nagyobb nehézséget jelentenek a szabályjátékok, mivel a szabályok egy részét sérülésükből adódóan nem értik (pl. bújócska, fogócska, "becsapáson" alapuló szabályait).

A szimbolikus játékokkal kapcsolatos készségek az autizmusban alapvetően sérült területekhez tartoznak. Ezen játékformák tanítása nem tartozik az óvodai feladatok közé. A játékok tanítására is vonatkozik a feladat, vagy szabály vizualizációja, szükség szerint egyszerűsítése.

A játéktevékenység fejlesztésének keretei:

Kezdetben egyéni helyzetben tanítjuk a játéktevékenységeket és a játékeszközök használatát. A későbbiekben a szabadidős tevékenységek közé egyre csökkenő mennyiségű segítséggel végzett önálló, vagy páros tevékenységként építjük be.

8. A külső világ tevékeny megismerése: a tanulás

Az érdeklődés a tanulás fontos alapja. Szemben az egészséges gyermekekkel, különösen a fiatal autisztikus gyermekek esetében nem, vagy csak korlátozottan lehet építeni a spontán tanulásra. Az autista gyermekek érdeklődése környezetük iránt szűk körű, többségüknek általános nehézségei lehetnek a tanulásban.

A tanulás célja

- 1.) A gyermek tapasztalatokhoz juttatása, a percepció és a gondolkodás integrálása, adaptív viselkedési és munkavégzési formák elsajátíttatása: képességfejlesztés, a gyermeket körülvevő természeti és társadalmi környezet cselekvésbe ágyazott megismertetése.
  - 2.) A tanulás hatására jöjjenek létre pozitív változások a megismerő tevékenységekben, a kommunikációban, a szociális kapcsolatok szervezésében, ezáltal az egész személyiség fejlődésében.
  - 3.) A pervazív zavarban szenvedő gyermekek esetében a legkorábbi időponttól kezdve szem előtt kell tartanunk a leghosszabb távú fejlesztési célt, a gyermek környezetébe, illetve a társadalomba való felnőttkori beilleszkedésének segítését.
- Tekintettel kell lennünk erre, amikor a célok között fontossági sorrendet állítunk fel.

Típusos nehézségek, melyek akadályozzák a tanulást

- 1.) egyenetlen képességprofil
- 2.) a gondolkodás és a cselekvés merevsége
- 3.) motiváció hiánya vagy gyengesége
- 4.) a szenzoros ingerfeldolgozás zavarai
- 5.) sorrendiség követésének nehézsége
- 6.) idő-és okság megértésének nehézsége
- 7.) epizódokat tároló emlékezet
- 8.) szituációhoz kötött tanulás: ismereteiket más helyzetben nem, vagy csak segítséggel tudják alkalmazni
- 9.) fogyatékos tudás a környezetről személyek és tárgyak tekintetében is (ismeretek integrációjának hiánya); tapasztalataiknak többsége széteső, töredékes, nem szerveződik értelmes egészé (a dolgok tartalmi összefüggéseinek nem értése); a szokásosnál jobban kötődnek külső tájékozási pontokhoz

A tanulás keretei:

Az autista kisgyermek tanulási folyamata elsősorban tanítási, illetve ún. munkahelyzetekben zajlik:

- Egyéni fejlesztési forma: új ismeretek tanulása
- Segített önálló munka: gyakorlás segítséggel
- Strukturált munka: gyakorlás
- Kiscsoportos foglalkozás: gyakorlás, általánosítás

9. Önkiszolgálási készségek és a házimunka elemeinek tanítása

A pervazív fejlődési zavarban szenvedő óvodáskorú gyermekek nagyon gyakran kerülnek úgy az óvodába, hogy az önkiszolgálási készségek még nincsenek jelen. Ennek egyik oka lehet a szociális terület sérülése: a gyermekek nem motiváltak a személyes környezet elismerésére, fejlődésük során nem jelenik meg az „egyedül csinálom” korszak és az utánzásos tanulás is sérült. Gyakran a készség elsajátításához szükséges motoros feltételek sincsenek jelen. Szerepet játszhat a saját testből érkező szenzoros információk feldolgozási zavara is. E hiányok együttese vezet ahhoz a jelenséghez, hogy a gyermekek alapvető önkiszolgálási készségeinek kialakítása az óvodáskor, alacsony mentális szintű gyermekek esetén a későbbiek feladata marad.

Szobatisztaság

Az egészséges gyermekek 2 éves koruk táján válnak biológiailag és értelmileg éretté a szobatisztaságra. A biológiai érettség mellett elengedhetetlenül fontos feltétel a környezetnek való megfelelni vágyás, a szociális jutalmak iránti fogékonyság, az utánzás képessége és a „nagygyá válni akarás”. Az autista gyermekek testi fejlődésére általában jellemző a lelassult, megkésett fejlődés. Emellett a biológiailag szobatisztaságra érett gyermekek esetében a társuló fogyatékosként megjelenő mentális elmaradás, valamint gyakran a szociális, kognitív sérülés hátráltatja vagy akadályozza a szobatisztaság kialakulását.

Az óvodába kerülő még nem szobatiszta gyermek esetében orvosi vizsgálattal kell kizárni a késés szervi okait. Ha ez megtörtént, akkor alapos általános pedagógiai felmérés (amint lehet formális pszichológiai felmérés is) után képet kapunk a gyermek mentális képességeiről. Ha a gyermek mentális képességei (és mentális kora), valamint motoros képességei (nadrág felhúzás) lehetővé teszik, akkor indokolt szobatisztasági tréningbe kezdeni, természetesen a szülőkkel való konzultáció után, meggyőződve teljes támogatásukról.

A szobatisztasági tréning célja kettős:

- egyrészt rugalmasan alkalmazott szokássá alakítani a vécéhasználatot (tehát a gyermek magától és csak akkor üljön a vécére, ha valóban szükséglete van),
- másrészt olyan kommunikációs eszközt adni a kezébe (szóbeli készség, kép vagy tárgy), melynek segítségével bárhol és egyértelműen jelezni tudja környezete számára szükségletét.

A szobatisztasági tréning meglehetősen idő-, ember- és türelemigényes folyamat, ami nagy kitartást igényel mind a gyermek, mind a pedagógus, mind a szülők részéről.

A szobatisztasági tréning időszakában a gyermek számára ez az egyetlen és legfontosabb fejlesztési cél.

Étkezés

Az autista gyermekek körében igen gyakoriak az étkezési problémák. Minden esetben meg kell próbálnunk a jelenség okait megfigyelni és ennek megfelelően eljárni.

- 1.) A gyermek elutasítja az étkezési helyzetet (nem ül le az asztalhoz, nem marad az asztalnál, az óvodában nem hajlandó enni).
- 2.) A gyermek étkezéshez szükséges alapvető készségei hiányoznak (leggyakrabban nem tud fogni vagy rágni stb).
- 3.) A gyermek túlszelektál: csak bizonyos fajta, színű, állagú, formájú stb. ételt fogad el.

A fejlesztés, a hiányzó készségek kialakítása ezekben az esetekben is az egyéni kognitív-viselkedésterápiás program keretében zajlik.

Öltözés

Mivel az autista gyermekek kevésbé motiváltak az önállóságra, az öltözés megtanítása gyakori fejlesztési cél. A megfelelő szintű vizuális segédeszközök használata nagy segítséget jelent a gyermek számára abban, hogy kövesse a ruhadarabok felvételének sorrendjét.

Tisztálkodás

Az öltözéshez hasonlóan a tisztálkodási műveletek (kézmosás, arcmosás, kéz-és arctörölés, fogmosás, fésülködés, orrtörölés) megtanítása is fontos fejlesztési feladatként jelenhetnek meg. A feladat annyival nehezebb és összetettebb az öltözéshez képest, hogy a tisztálkodás esetében a szükséglet felismerése és a tisztálkodás minősége is fontos összetevője a készségnek. Ezen utóbbi elemek kialakítása nagyon nehéz feladat lehet.

Elemi házimunka

. Amennyiben a gyermek képességei megengedik - a speciális módszerek alkalmazása mellett - fontos egyszerűbb naposi teendőkbe szisztematikusan bevonni őket (pl. terítés, asztalleszedés, viráglocsolás, portörölés, rendrakás stb.).

10. Mozgás

A gyermeki szervezet az óvodás kor (3-7 év) alatt igen jelentős változáson esik át - így van ez az autista kisgyermek esetében is.

Az óvodában a torna és a mozgásos játékok fejlesztik a gyermekek természetes mozgását (járás, futás, ugrás, támasz, függés, egyensúlyozás, dobás), valamint a testi képességeket, például erő, ügyesség, gyorsaság, állóképesség. Mindezeket túl az autista kisgyerekek a mozgás szempontjából is nagy különbségeket mutathatnak.

Az autista kisgyermek mozgásának jellemzése

Az autista gyermekek viselkedésének leírásakor igen gyakran találunk olyan jellemzőket, melyek a mozgással kapcsolatosak (sztereotip, repetitív mozgások, pl. hintázás, céltalannak tűnő futkározás, ugrálás, dobálás, hiperaktivitás, stb.), ezek azonban nem a szűk értelemben vett mozgásfejlődés problémái, hanem sokkal inkább az autizmusra jellemző szociális, kommunikációs károsodásból, valamint a szerep-, és imitatív játékhöz szükséges képzelet, fantázia sérüléséből származnak.

Vannak olyan autista gyermekek, akik életkoruknak megfelelően mozognak, vagy akár ügyesebbek is bizonyos mozgásokban (pl. mászás), mint kortársaik, de gyakran előfordul, hogy mennyiségi és minőségi eltéréseket találunk az autista kisgyerekek mozgásfejlődésében. Mennyiségi jellemzője lehet a lassabb fejlődési tempó, a fejlődés szabálytalansága, egyenetlensége, (pl. bizonyos fázisok kimaradnak, kevésbé gyakorlódhatnak be, másokra sokkal több időt fordít a gyerek), valamint a spontán utánzás hiánya. Minőségi eltérés lehet a gyakran előforduló izomhypotónia.

Szenzomotoros integrációs szemlélet a fejlesztésben

Óvodás korban az autista kisgyerekeknél a szenzomotoros integrációs szemléletű fejlesztés célja, az esetleg megkésett mozgásfunkciók, az éretlen szenzomotoros információfeldolgozás, a mozgástervezés és kivitelezés, a koordinációs és kombinációs képesség fejlesztése.

A szenzomotoros feladatok az egyes érzékszervek differenciáltabb és pontosabb működését segítik elő, normalizáló hatással bírnak az aktivitásra, javítják a testsémával és a térbeli tájékozódással kapcsolatos tudatosságot is.

Módszertani javaslatok:

1. A gyermek képességszintjének megfelelően előre jelezzük, hogy mikor lesz mozgás.
2. Látható módon jelezzük, hogy a foglalkozás meddig tart, és ott milyen gyakorlatok lesznek. Erre a legmegfelelőbb módszer, hogy az eszközöket olyan módon helyezük el, mely egyértelműen jelzi a gyermekeknek, hogy mit kell csinálniuk.
3. Ha utánzás útján nem sikerül a feladatokat elsajátítani, akkor a gyermekek mögé állva, velük együtt végezzük el a gyakorlatot.
4. Ha a mozgás eleinte még nem öröm a gyermek számára, akkor használjunk külső motivációt, mely egyénenként változhat.
5. A pedagógiai megfigyelés módszerével előzetes felmérést kell készíteni a következő területeken:
  - a gyermek utánzási képessége,
  - beszédértésének szintje,
  - együttműködési képesség felnőttel, gyerekekkel,
  - frontális irányítás elfogadása,
  - figyelem más gyerekek jelenlétében.

A fentiek alapján határozzuk meg a lehetséges foglalkoztatási formát, amelyek lehetnek a következők:

- egyéni helyzet: egy pedagógus egyszerre egy gyerekekkel foglalkozik,

- egy térben egyszerre több gyerekkel egyéni formában foglalkozik egy-egy pedagógus
- ha a gyerekek képesek utánozni és magukra vonatkoztatják a frontális instrukciókat, akkor legfeljebb 5-6 gyereket irányíthat egyidejűleg pedagógus.

6. Lehetőleg olyan feladatokat tervezzünk, melyhez nem szükséges a társakkal való együttműködés vagy eszközmegosztás. Szociális fejlesztési célként kitzúzhatunk a legjobb képességű gyermekek számára már óvodás korban olyan célokat, melyek minimális szintű társra figyelést kívánhatnak.

7. A verbális utasítások mellett /helyett igyekezzünk mindent vizualizálni.

A mozgásfejlesztés területei

1.) Vizuomotoros készségfejlesztés

Az autista gyermekek tárgyakkal való manipulációját megfigyelve szembevetendő az érdeklődés hiánya, a tárgyi világ ismeretlen elemeinek megismerésére irányuló spontán készletés. E készletés lenne az, ami az új anyagok, tárgyak, eszközök megismeréséhez és használatához vezetne. Ennek hiányában tárgyhasználatuk legtöbbször inadekvát, repetitív, és a megismerő folyamat során a spontán exploráció gyakran a tárgy lényegtelen tulajdonságaira irányul.

A fenti problémák miatt a vizuomotoros képességek kialakítása és a meglévő képességek, készségek fejlesztése a normál fejlődésmentet követve, a gyermek fejlettségi szintjéhez igazodva strukturált tanítási helyzetben, speciális módszerekkel valósítható meg.

A fejlesztés célja a tárgyakkal való olyan szintű manipuláció, amely képessé teszi a gyermeket

tevékenységek elvégzésére és a funkciónak megfelelő eszközhasználatra, saját fejlettségi szintjén.

A középtávú (kb. egy óvodaévet felölelő) célok meghatározásához mindenkor szükséges a gyermek aktuális vizuomotoros készség szintjének felmérése. A vizuomotoros felmérés eredményeinek birtokában, és a gyermek egyéb területen felmért (kognitív, kommunikációs, viselkedésbeli) jellemzői alapján tüzúzhetők ki a fejlesztési célok.

A fejlesztés egyéni helyzetben, egyénre szabott fejlesztési terv alapján valósítható meg.

A középtávú fejlesztési célok elérése érdekében azokat kisebb lépésekre kell lebontanunk, ügyelve arra, hogy a már meglévő készségekre alapozzunk és várjuk el azok folyamatos alkalmazását más területen is.

-A fejlesztés feladatai:

- finommotoros alapkészségek kialakítása
- kéz és ujjak mozgatása
- két kéz összehangolt mozgatása
- tárgy megfogása, elengedése
- csipentőfogás, stb.
- finommotorika általános fejlesztése
- szenzomotoros koordináció fejlesztése
- percepció fejlesztése
- testséma és lateralizáció kialakulásának segítése
- térbeli tájékozódás fejlesztése
- nyomaték javítása
- grafomotoros készségek fejlesztése

Ajánlott feladattípusok

Szem - kéz koordináció fejlesztésére irányuló feladatok:

- konstrukciós játékok szétszedése, illesztése, csavározása
- papírtépés, hajtogatás

- gyöngyfűzés

- különböző anyagok válogatása

Nyomaték fejlesztését segítő feladatok:

- képlékeny anyagok alakítása (gömbölyítés, lapítás, sodrás, mélyítés, kicsípés)

- nyomdázás

Grafomotoros készségek fejlesztésére irányuló feladatok:

- rajzolás

- festés

Ábrázolás és kézimunka technikák

- vágás

- ragasztás

- vegyes technikák

Testséma és lateralizáció kialakítása, térbeli tájékozódás fejlesztése

- tükör előtti gyakorlatok

- utánzás fejlesztése

A fejlesztés keretei

Az egyéni fejlesztés időtartama a gyermek egyéni képességeitől és az adott tevékenység típusától függően naponta 2-4 alkalommal 5-15 perc.

A fejlesztés helyszínének helyes megválasztása (a figyelemkoncentrációt legjobban elősegítő, ingerszegény környezet), az egyénre szabott munkarend, munkaszervezés megfelelő kialakítása a készségek elsajátítását, önálló alkalmazását segíti.

Az elsajátított készségek gyakorlása, szinten tartása a munkavégzés során strukturált keretek között, a gyakorlati alkalmazás az önkiszolgálás és a játéktevékenység során valósul meg. Ezenkívül törekednünk kell azok minél általánosabb, szélesebb körű alkalmazására a gyermek életének különböző területein is.

2. Nagymotoros fejlesztés

Általános mozgásfejlesztést célzó gyakorlatok

Rendgyakorlatok

Kartartások (nyújtott, hajlított, vegyes)

Karkörzések

Állások (alapállás, lábujjon, sarkon, talpélen, guggolóállás, terpeszállás)

Ülés (nyújtott, terpesz, török)

Fekvés (hanyatt, hason, oldalt)

Függés (függőállás, függeszkedés)

Járás (kis és nagy lépéssel előre, oldalra, gyors, lassú, különböző minőségű talajon, vonal között, vonalon, tárgyak kikerülésével, átlépésével, hullámvonalon, irányváltotatással, különböző eszközökkel, lépcsőnjárás)

Futás (gyors, lassú tempóban, tempóváltással, különböző irányba, irányváltással, különböző szélességű vonalak között, futás közben akadály átlépése, megkerülése, futkározás, célbafutás, futás eszközzel a kézben)

Ugrás (szökdelés, átugrás, leugrás, ki-be ugrás)

Dobás-fogás (elkapás, eldobás, célbadobás)

Támaszgyakorlatok (csúszás, kúszás, mászás, gurulás)

Egyensúlyérzékelt fejlesztő gyakorlatok (lábujjhegyen állás nyitott, majd csukott szemmel, féllábon megállás, statikai egyensúlyhelyzetből való kibillentés, egyensúlyozás vonalon, padon járás közben tárgy egyensúlyozása, egyensúlyozás különböző tárgyakon /Bobáth labdán, hengeren/, forgások, hintázás)